

RECENZE

JIŘÍ KNAPÍK, MARTIN FRANZ A KOL., MEZI PIONÝRSKÝM ŠÁTKEM A MOPEDEM. DĚTI MLÁDEŽ A SOCIALISMUS V ČESKÝCH ZEMÍCH 1948–1970, ACADEMIA, PRAHA 2018, 728 STRAN. ISBN 978-80-200-2890-7.

Jiří Andrs

Zájemci o sociální a kulturní dějiny již jistě zaznamenali práci historiků Jiřího Knapíka a Martina France, kteří se v minulosti na tomto poli prezentovali několika oceňovanými publikacemi.¹ Mohutná monografie syntetizující na více než sedmi stech stranách dějiny dětství v Československu v letech 1948–1970 přitom může na první pohled upoutat nejen kolegy z oboru. Krom obálky s chlapcem, který působí civilně a poeticky, překvapí také nezvyklý název *Mezi pionýrským šátkem a mopedem* jenž napovídá, že fenomén dětství má v knize několikerou podobu a zahrnuje děti a mládež různého věku a zájmů. V názvu je také zřejmá inspirace německou publikací *Zwischen Seifenkiste und Playmobil* (Mezi minikárou a Playmobilem).²

Hlavními aktéry monografie jsou děti ve věku 6–15 let a mládež ve věku 15–18 let, přičemž se kolem nich samozřejmě objevuje celá řada aktérů dospělých – rodičů, učitelů, politiků ad. Kniha je tematicky rozdělena do pěti hlavních kapitol dále členěných na menší úseky. Autorský kolektiv čítá celkem 10 příspěvateľů, kromě ústřední dvojice Knapík-Franz je to také Martin Štoll, Pavel Skopal, Lucie Česálková, Jakub Rákosník, Petr Bednařík, Christianne Brenner, Lenka Krátká a Frank Henschel. Dle specializace těchto autorů se jejich texty věnují buď dílčí problematice v rámci podkapitoly, nebo jednomu z tematických exkurzů, kterých je v knize celkem 12 a představují pro čtenáře svěží empirické osvěžení.

Ideologie a společnost

Jedním z motivů, který se opakuje ve více kapitolách a u vícera autorů, je poststalinická proměna společnosti. Autoři o ní uvažují jako o období, kdy se revoluční a ideologická vypjatost klidní, pomalu ale jistě nastupuje konzumní habitus, a ve společnosti dominují středostavovské hodnoty, a to i u dělníků. Tento vývoj se samozřejmě odrážel i ve kvalitativně

pojímané výchově, kdy se mnozí rodiče snažili, aby jejich dítě získalo vzdělání a chodilo na kroužky. Překvapivé se

¹ Jiří KNAPÍK – Martin FRANZ a kol., Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948–1967. Díl I. – II., Praha 2011. Martin FRANZ – Jiří KNAPÍK, Volný čas v českých zemích 1957–1967, Praha 2013.

² Merith NIEHUSS, Zwischen Seifenkiste und Playmobil. Illustrierte Kindheitsgeschichte des 20. Jahrhunderts, Darmstad 2007.

z dnešního pohledu může jevit zjištění autorů, že už během chruščevismu nebyly příliš oblíbené technické učební a studijní obory. A je třeba dodat, že věci velmi svědčí také skutečnost, že autoři nepropadají lákání uvolněný poststalinismus přeceňovat a oslavovat. Také období druhé poloviny 60. let je zpracováno přesvědčivě a vykresleno nejen jako období reformy, ale také jako krize.³ Tu se daří provázat s tématem mládeže na příkladu zhroucení organizačního monopolu Československého svazu mládeže (ČSM) v letech 1967-69.

Právě centralizované mamutí organizace byly státnímu socialismu vlastní, ať už se jednalo o Pionýra nebo jiné složky kolektivistického pojmání výchovy. Autoři trefně poukazují na rozpory mezi ideologickou vizí vzorného a uvědomělého pionýra/svazáka a každodenní žitou realitou. Kupodivu se však tento rozpor neprojevuje ani tak při tematizování okrajových a nonkonformních oblastí, jaké reprezentovaly typicky např. drsná každodennost učňovské mládeže, prostředí dětských domovů či polepšoven nebo inklinace mladých lidí k delikventním subkulturám. Spíše totiž nacházejí četné odchylky od proklamované ideologické vize při probírání mainstreamových kulturních proudů.

Mainstream a subkultury

Kapitoly jdou často do šířky, tematizují plošně sdílené hodnoty dětí nebo mladých lidí, čímž zasahují velký segment společnosti. Můžeme zde tedy mluvit o zkoumání mainstreamu v kulturních preferencích aktérů. Obzvláště patrné je to na příkladu masových sdělovacích prostředků. Děti v poválečném Československu sledovaly rozhlasové a později televizní vysílání, ve kterém se postupem času diferencovaly pořady přímo pro ně. Zde je třeba vyzdvihnout vynikající podkapitulu o televizním vysílání pro děti z pera Martina Štolla. Základní osu jeho textu tvoří oscilace rozhlasových a televizních pořadů mezi osvětovou a zábavnou funkcí. K tomu Štoll přidává vhled do mechanismů v pozadí a nesamozřejmost při zpracovávání ideologického zadání: „Dramaturgové, autoři a herci museli přijít na způsob, jak proklamativní a obecné teze (...) převést do jednotlivých žánrů, pořadů i konkrétních metod narace, zobrazení či vyjádření.“ (s. 201). Štoll odhaluje jazykové hry a různé možnosti odklánět se od původního zadání či očekávání nadřazených politických orgánů. K úspěchu přispívá i Štollův živý styl psaní a jeho výrazové hledání podstaty historických jevů, nikoliv samolibé pohupování se na vlnách scholastických frází.

Dalším dobovým médiem, které ovlivňovalo široké obecnostvo, byly časopisy pro děti (Pionýr, Ohníček, ABC). Také zde je ukázáno, jak se měnilo stalinické a chruščevovské pojetí. Ve stalinismu se důraz na šťastné dětství spojoval se smyslem pro povinnost a práci, zobrazované děti tak často připomínaly spíše malé dospělé. S odezněním stalinistické mobilizace se ale do časopisů vrátila dětská poetika, staly se opět zábavnějšími a jejich ideologický osten se otupil.

Jestliže různé podoby mainstreamu jsou v knize zastoupeny vydatně, nelze již to samé říci o subkulturách mládeže, byť by se to z podstaty nabízelo. Naopak subkultura je v knize zmiňována jen okrajově a málo. Nevyužitá v tomto ohledu zůstala i kapitola o výchovných ústavech (tzv. paťácích), přestože právě mladiství delikventi byli nejednou nositeli subkulturních distinkcí, například dlouhých vlasů a tetování,⁴ jak to barvitě zobrazuje např. dobový film *Pastáček* (1968), na který kniha na více místech odkazuje.⁵

Prostor

Významnou roli sehrává také kategorie prostoru. Na sedmi stech stranách textu je rozseto velké množství případů, kdy okolnosti života zásadně ovlivňují prostorová situace. Do hry tak vstupují „agenti“, kteří zdánlivě nemají v příběhu aktivní roli, nicméně mohou mnohé vypovědět, propojovat souvislosti a tak prokreslovat celkový obraz zkoumaného fenoménu dětství v 50. a 60. letech. Sem spadá základní prostorový dualismus dětského aktéra: doma a venku. V knize jsou tak probírány takové zdánlivě samozřejmé situace jako letní prázdniny u prarodičů nebo na pionýrském táboře. Autoři ukazují, že časté trávení volného času venku nebylo dáno jen nižší dostupností hraček, neexistencí počítačů apod. Agentem hraní venku se stala i bytová krize v Československu, kdy děti zpravidla neměly vlastní pokoj a doma pro hry zkrátka nemuselo být místo (autoři bohužel neřeší sociální stratifikaci, kdy například děti komunistických funkcionářů, podnikových manažerů či významných inženýrů mohly mít výrazně lepší podmínky).

V 50. letech se mezi centralizované kulturní instituce zařadily také specificky dětské prostory. Vznikla síť Domů Pionýrů (budovaná po sovětském vzoru zejména během stalinismu), kde probíhaly různé volnočasové aktivity. Vedle nich vznikaly ještě specializované stanice mladých turistů, přírodovědců či techniků, kterých ovšem bylo o poznání méně a byly více výběrové. Teprve v 60. letech se k nim opatrně přidávaly kluby pro mládež.⁶ Ovšem takový přehled institucionálního vývoje prostorů určených pro děti se od autorů zcela jistě očekával. Co lze považovat za inovativní je, že se na několika místech pouští do oblasti percepce veřejného prostoru dětskými aktéry, jako byly prožitky šedivosti měst, zanedbanosti mnoha veřejných prostorů a uzavřenosti objektů a areálů. Vyniká tak význam dětských vzpomínek pro aktérskou percepci státního socialismu jako takového – děti politickou situaci tolik nevnímají, ale takovéto prostorové a estetické nuance ano.

Celkové zhodnocení

Ačkoliv napříč knihou převažuje obecná historiografická snaha téma zdokumentovat z několika různých rovin, tak zároveň na několika místech výrazně vystupují konceptuální úvahy. Příkladem může být střídaní konzumních vln a problém jejich

³ K pojetí krize-reformy viz zejm. Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF: Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1848–1989, Praha 2018.

⁴ Srovnej s Filip POSPÍŠIL – Petr BLAŽEK, „Vraťte nám vlasy!“ První máničky, vlasatci a hippies v komunistickém Československu. Studie a edice dokumentů, Praha 2010.

⁵ *Pastáček*, režie Hynek Bočan, 1968.

⁶ Zdlouhavý proces utváření klubové sítě v poststalinistickém Československu, zaostával i za děním v jiných socialistických státech. Viz Zdeněk NEBŘENSKÝ, Marx, Engels, Beatles, myšlenkový svět polských a československých vysokoškoláků, 1956–1968, Praha 2017.

teoreticko-ideologického začlenění do plánovacího universa komunistů, kteří se od tvrdého stalinského odmítání posunuli během poststalinismu až ke snahám zakomponovat konzum mladých do ideového rozvrhu státního socialismu: „Touha po západních módních výrobcích (stejně jako po západní masové kultuře) se jevila sice jako ideologicky značně problematická záležitost, ale doboví teoretici věřili, že i s ní se dokáže moderní socialismus vypořádat a nabídnout i jakousi nadstavbu, umožňující uspokojit nehmotné, ale pro mladé lidi neméně důležité potřeby. Snaha vyhovět iracionalitě módních vln, komplikujících plnění hospodářského plánu, se jevila jako přijatelná cena za získání mladé generace. (...) Určitá část vysokoškoláků do jisté míry přebírala antikonzumní rétoriku radikálních západních vysokoškoláků, ale ve věkové skupině do 18 let dominoval konzumerismus, respektive obrovská touha po konzumu západního stříhu.“ (s. 196) Oproti tomu jakoby na jiných místech interpretativní praxe mírně umdlěla. Jako zdlouhavá a poměrně nezábavná se jeví některé kapitoly o institucích, pokud jsou čtenáři předkládány bez jakékoliv pramenné či teoretické konfrontace a na pár místech tak připomínají spíše zkrácený výtah z jednání nějakého

kolegia. Konkrétním rušivým prvkem je těžko pochopitelná přemíra ilustračních fotografií německých firem Quelle a Neckerman v podkapitole o odívání. Přestože je mimo pochybnost, že německé reklamní katalogy měly od 60. let svůj vliv na estetické vnímání Čechoslováků, jistě nebylo nutné, aby v části pojednávající o oblékání dětí a mládeže v socialistickém Československu převládaly německé ilustrace nad těmi tuzemskými v poměru 6:5.

V závěru je třeba dodat, že sympatický na této mohutné monografii je vlídný a lidský dojem, jímž působí na čtenáře. Nejednoho pamětníka nejspíš při čtení zasáhnou vzpomínky – nejenom u částí pojednávajících o hrách a hračkách, ale i v pasážích, kde jiní pamětníci vzpomínají, že v Pionýru se v každodenní praxi nesetkávali ani tak s politickou indoktrinací, jako převážně se spoustou her a zajímavých činností. Zároveň je kniha citlivá i k těm, kteří nemají důvod na dětství ve státním socialismu vzpomínat v dobrém – jako například potomci obětí stalinistické zvěře v 50. letech. Právě tato schopnost zahrnout širokou škálu zkušeností, aniž by některou z nich upřednostňovala, dělá z knihy *Mezi pionýrským šátkem a mopedem* aktuální publikaci.